

Samiske kulturminner og landskap

Deler av norsk territorium er også samisk land, Sàpmi. Samisk bosetning i Norge strekker seg fra Nordre Hedmark til Øst-Finnmark. Innenfor dette vidstrakte området vitner de samiske kulturminnene om en rik og variert forhistorie og historie, med vekt på jakt, fiske og fangst, og senere også reindrift og husdyrhold.

Samiske kulturminner står i en særstilling. Sammen med blant annet språk, historie, klesdrakt, håndverks- og næringstradisjoner er de en del av grunnlaget for samisk kulturutøvelse og for samene som etnisk gruppe.

Samiske kulturminner er først og fremst fysiske spor etter samisk virksomhet. Immaterielle minner som eksempelvis stedsnavn og lokal tradisjon hører også inn under begrepet.

Eksempler på samiske kulturminner er:

- Boplasser, teltringer, gammetufter og ildsteder
- Gravplasser, offerplasser og labyrinter
- Fangstanlegg og buemurer
- Sagnsteder som hellige fjell, hellige innsjøer og oppholdssteder for mytiske vesener
- Minner knyttet til samenes tradisjonelle næringsaktiviteter
- Melkeplasser, merkeplasser og sperregjerder
- Sjøsamiske og innlandssamiske gårder med hus, gammer og stabbur
- Lekeplasser for barn, møteplasser og spøkelsesplasser. Steder som det joikes om

Samiske kulturminner kan dateres til forhistorisk tid, middelalder og nyere tid. Gjennom tidene har det skjedd endringer både når det gjelder næringer og religion. Eksempler på det første er overgangen fra villreinjakt til tamreindrift og det begynnende husdyrholdet i middelalderen. Det samiske religionsskiftet skjedde for alvor på 16-1700-tallet, da den gamle sa-

miske religionen ble presset tilbake av kristendommen. Disse endringene avspeiler seg også i kulturminnenes art, form og størrelse. Den samiske forhistorien og historien har likevel klare særtrekk som binder den sammen, og gjennom muntlige tradisjoner er mye av kunnskapen om eldre tider bevart.

Telt og gammer

Reindriftssamen har alltid vært på vandring, og teltet synes å ha vært den vanligste boformen. De synlige sporene i dag er vanligvis ildstedet, men en kan også finne spor etter inngangspartiet. Rundt ildstedet kan det ha vært en steinring som holdt teltduken på plass. Sporene er som oftest overgrodd. Teltboplassene lå langs samenes vandringsveger mellom sommer- og vinterboplassene. De lå gjerne langs bekker eller ved vann og på steder hvor reinen ble samlet ved merking eller melking. Det er hittil antatt at teltet ikke er eldre enn fra 1500–1600-tallet, men nyere undersøkelser viser at det kanskje kan ha vært brukt i flere tusen år. Arkeologiske undersøkelser og pollenanalyser daterer reindriften tilbake til jernalderen.

I tilknytning til boplasser som ble brukt over lengre tid, var det en frodig grasslette – gieddi – der melking og merking av reinen fant sted. Her finnes det forskjellige typer kulturminner som knytter seg til oppholdet på stedet; rester etter telt og gammer, rester etter gjerdet rundt

boplassen og groper der samene oppbevarte kjøtt og melk.

Gammen er den boligformen folk flest forbinder med samekulturen. Den kan med sikkerhet dateres tilbake til 1200-tallet. Tufter etter gammer fra steinalderen er imidlertid også funnet langs kysten. Både fastboende og flytt-samer bygde gammer, som bestod av en skje-

lettkonstruksjon av slanke trestammer, satt opp etter buestangsprinsippet, som stavgammer eller mer lik dagens lavvoer. Spor etter gammene er markert som runde, ovale eller rektangulære voller, fra 2–3 til 8–10 meter lange og med en bredde på 3–4 meter.

Innredningen i telt og gammer var temmelig ensartet, med en steinrekke fra inngangen til

Interiør og sosial romdeling i samisk gamme. Det steinsatte ildstedet lå midt på gulvet, og mellom ildstedet og døråpningen var plassen for brenselet. Også bak ildstedet var det et avgrenset felt, hvor matvarer og redskap til matlagning ble oppbevart. Tidligere var dette rommet «hellig», bl.a. ble runeomma oppbevart her, og kvinnene skulle ikke bevege seg innenfor det avgrensede området. Foreldrenes plass var innerst på høyre side. De små barna lå på samme side, men litt lenger ut mot døra. På venstre side hadde de voksne sønner og døtre plass. Hvis det bodde to familier i gammen hadde de hver sin side. Fra Knud Leem, 1767.

ildstedet midt i rommet og en stor flat stein der matlagingen fant sted.

Gammer ble bygd for både mennesker og dyr. Noen ganger finner vi såkalte dobbeltgammer, der fjøs og bolig var plassert under samme tak. På gieddien, eller i nærheten av den, fantes også vanligvis et forrådshus, et lite stabbur plassert på høye stolper for at dyr ikke skulle kunne komme til. Her ble det oppbevart mat, klær og annet utstyr.

Gravlegging

I tillegg til de kjente gravtypene fra forskjellige tidsepoker finner vi i Nord-Norge enkelte gravtyper som tilhører den samiske befolkningen. Blant dem hører urgravene – steinkister som enten er bygd oppe på jordoverflaten eller gravd noe ned i bakken. Avlange, kantstilte heller danner et kistelignende rom med flate heller som lokk. Noen ganger er kista dekket av en steinrøys, men gravrøysa er ellers så å si ukjent i samiske områder. Gravene kan være bygd i urer, men finnes også i huler og bergsprekker eller inntil en stor stein. Urgravene er kjent fra Rana til Varangerfjorden. I Nordland finnes de både langs kysten og i innlandet, mens i Troms og Finnmark er de bare funnet i kystområdene. De fleste er datert til 800–1200 e.Kr. Skriftlige kilder dokumenterer at urgraver var i bruk på 1600-tallet og langt opp mot vår egen tid. De døde ble som regel svøpt i never og fikk med seg offerdyr, redskaper og smykker.

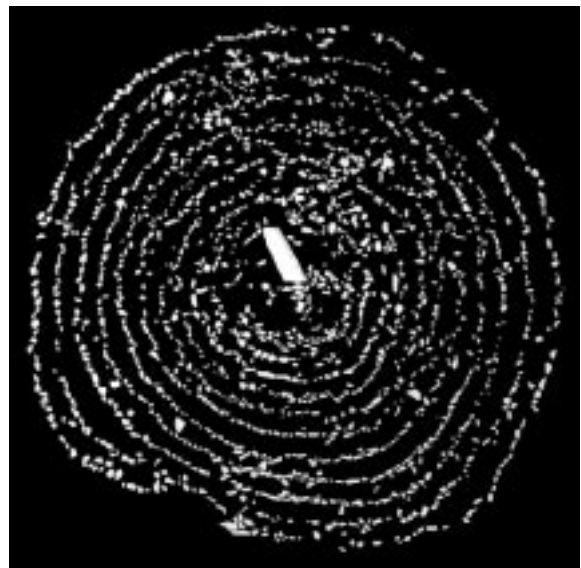
Samisk landskapsforståelse

Vern av kulturminner har betydning for bekreftelse og markering av samisk kultur og livsform. Mange samer har en sterk bevissthet og en levende tradisjon omkring kulturminner og kulturlandskap. Samspillet med naturen og de naturgitte forutsetningene gir landskapet en spesiell betydning, der symbolverdien kommer klart til uttrykk.

De tradisjonelle samiske næringsformene har i liten grad ført til inngrep i landskapet. De kulturelt betingede landskapsendringene er

derfor beskjedne, og ofte vanskelig å se for dem som ikke har noen forkunnskaper. Mange av de samiske kulturminnene er også små og lite iøynefallende, mens andre kulturminner som gammetufter, fangstanlegg, offerringer og labyrinter er lettere å identifisere i landskapet. Grensen mellom natur og kultur kan være flytende: Rene naturformasjoner kan også være kulturminner – som markante flyttblokker i terrenget som har tjent som offersteder (sieidier). Steder har også bevaringsverdi fordi de er forbundet med tradisjoner. Tradisjonene kan være knyttet til fortidens religionsutøvelse, til tradisjonell ressursutnyttelse, og til hverdagslivet så vel som til mytiske hendelser.

Fagfolk innenfor samisk kulturminnevern peker på at vernet av samiske landskap har sammenheng med en egen samisk landskapsforståelse. Et samisk landskap behøver ikke utelukkende å være et landskap der samene har satt spor. Landskapet er noe en beveger seg i og er en del av, et kulturelt begrep og en uløselig del av samisk kultur.

På nordsiden av Varangerfjorden står denne oppreiste steinen med det samiske navnet *Ceavccageadge* (Graksesteinen). Historiske kilder forteller at sjøsamene i området pleide å ofre «grakse» til steinen for å få god fiskelykke. «Grakse» er et restprodukt når man koker tran. Offersteinen er omgitt av 13 steinringer. Slike samiske kulturminner finnes flere steder på Nordkalotten. Fra publikasjonen *Mortensnes*, utgitt av Varanger samiske museum.

Vern etter kulturminneloven

Samiske kulturminner er automatisk fredet når de er eldre enn 100 år. For kulturminner som er yngre, må det fattes vedtak om fredning.

Samisk kulturminnevern har sin egen organisasjon – Samisk kulturminneråd – med de

samme oppgavene som kulturminneforvaltningen i fylkeskommunen. Hovedkontoret ligger i Varangerbotn, sammen med avdelingskontoret for Finnmark. De to andre avdelingskontorene ligger i Tromsø og Snåsa. Samisk kulturminneråd er en del av Sametinget.

